

מנחם פרידמן

h r Fi n e ae c e d m

הרב שך כדפוס של מנהיגות חרדית

N p rH i a w Ssa a Tafe e o
k pi es æ d

מתוך :
אליעזר בן רפאל ויצחק שטרנברג
עם משה ליסק בנימין נויברגר חוה עציוני הלוי וגבי שפר
( ) עורכים

אליטות חדשות בישראל

: ft e o m
R l n i k r bnr z efeY e aat-d a S e
Bn n Vnr r t E s sp a e a v e e e
n br i l h r rit z v o a a ff d e G e es
Ei itr l w t e s e s ea

עמ 200 ת 02 ירוש אילק 007 מוס " 2007 3m 33

r u l pp . tt ta J e se , 2007 3m 33

17. הרב שך כדפוס של מנהיגות חרדית

מנחם פרידמן

החברה החרדית של היום שונה מאוד מהחברה החרדית שהתקיימה עד אמצע שנות החמישים של המאה העשרים. מאז המחצית השנייה של שנות החמישים הפכה החברה החרדית למה שאני מכנה 'חברת לומדים',¹ משמע שכמעט כל ילדיה עוברים את תהליך הסוציאליזציה שלהם במוסדות חינוך ייחודיים: חדר (תלמוד תורה), ישיבה קטנה, ישיבה גדולה וכולל. התהליך הזה מתחיל בילדות המוקדמת ומסתיים בדרך כלל באמצע-סוף שנות השלושים של החיים. במסגרת זו הנישואין אינם מציינים את סוף תהליך הסוציאליזציה, אלא שלב מעבר מן הישיבה הגדולה לכולל, שבו מוסיפים ללמוד עוד שנים רבות. מיעוט אף ממשיכים ללמוד בכולל כל ימי חייהם. המהפך הזה בחברה החרדית שינה, כאמור, את מבנה החברה החרדית ואת אופייה. השינויים מורגשים כמעט בכל תחומי החיים, ולא נוכל בפרק הזה לתאר אותם בפירוט. נציין בקצרה את החשובים שבהם מנקודת המבט של הדיון הנוכחי.

תעסוקה. מאחר שכל תהליך הסוציאליזציה הייחודי הזה מוקדש ללימודי התלמוד ומפרשיו ('לימודי קודש') נמנעת מהצעירים החרדים השכלה כללית ומקצועית ('לימודי חול'), וממילא מוגבלות אפשרויות התעסוקה שלהם לאחר עזיבתם את הכולל. רבים מהם עובדים אפוא בתחומים הקשורים בדרך כלשהי ללימודי הקודש שעסקו בהם שנים רבות כל כך. בד בבד נטלו הנשים החרדיות על עצמן חלק מכריע מן הפרנסה.

זיקה חברתית ותרבותית לישיבה כמוסד העיקרי שסביבו מתלכדת החברה החרדית. מאחר שהישיבות הן מוסדות כוללניים שהתלמיד שוהה בהם כל שעות

1 ראו פרידמן 1991, עמ' 80-87.

הרב שך כרפוס של מנהיגות חרדית | 323

היממה, והוא נתון לאינדוקטרינציה מתמדת של ראשי הישיבה וה'משגיחים', תלמידי הישיבות מתלכדים לא רק סביב ערכי הישיבה וחיבתו העליונה של לימוד התורה כמוקד עיקרי של החיים, אלא גם סביב רשתות חברתיות, והם מקיימים קשרים חברתיים ראשוניים שבדרך כלל נמשכים כל מחזור החיים.

זיקה אישית לראשי הישיבה כסמכויות דתיות כמעט מוחלטות. אחד השינויים שאפיינו את התפתחות החרדיות בתגובה להתגבשותן של המפלגות החילוניות בחברה היהודית כבר בסוף המאה התשע-עשרה היה התפיסה ש'גדולי התורה' ניחנים בכריזמה המקנה להם 'דעת תורה'² – יכולת הנהגה ייחודית על בסיס של ראייה מקיפה וחודרת של המציאות ה'אמתית'. על בסיס הכשרים האלה תבעו לעצמם גדולי התורה סמכות הכרעה לא רק בשאלות הדתיות-הלכתיות, אלא גם ובעיקר בשאלות הפוליטיות הנוגעות לעם ישראל. עם המעבר ל'חברת הלומדים', כאשר כמעט כל גבר חרדי עוצב במסגרת הישיבה והכולל, על ערכיהם והשקפת עולמם, היתה סמכותם של ראשי הישיבות לסמכות-על שאי אפשר לערער עליה בכל תחומי החיים, בתחום האישי-אינטימי כבתחום הציבורי-פוליטי.

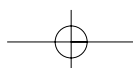
השינוי במעמדם של גדולי התורה קיבל ביטוי כבר בראשית התארגנותה של תנועת 'אגודת ישראל' העולמית (1912), עם מיסודה של 'מועצת גדולי התורה' (מועצג"ת).³ אבל משנות החמישים של המאה העשרים, לאחר הקמת המדינה והשתלבותה של אגודת ישראל בחיים הפוליטיים של המדינה, גדלה השפעתם של ה'גדולים' על הפוליטיקה היומיומית, והשפעה זו הלכה וגברה בתהליך הדרגתי מהיר יחסית, על חשבונם של המנהיגים ה'חילונים' של אגודת ישראל, עם התמסדותה של חברת הלומדים החרדית בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים. בשנות השבעים נעשה גלוי וברור שהמנהיגים הפוליטיים של אגודת ישראל אינם אלא שליחים של ה'גדולים', ללא בסיס כוח בקרב הציבור הגדול של מצביעי המפלגה. התנועה-המפלגה בעצם חדלה להתקיים כגוף חי, ולמוסדות המפלגה כבר לא היה משקל פוליטי כלשהו. דומני שיותר מכול סימל את השינויים האלה במעמדם של ראשי הישיבות בחברת הלומדים החרדית הרב אליעזר מנחם מן שך (1898-2001). תולדות חייו הם סיפור מרתק המגלם את התהפוכות ואת השינויים שעברה החברה החרדית ואת מקומם של ראשי הישיבות בה.⁴

בשביל רוב תלמידיו ומעריציו סימל הרב שך קודם כול את אידאל ראש

2 שם, עמ' 104-107; בקון תשמ"ג; פרידמן תשמ"א.

3 ראו פרידמן 1991, עמ' 107-112.

4 סיפור תולדות חייו על רקע התפתחותה של החברה החרדית נמצא אצלי בכתובים ויצא לאור בעתיד. התיאור שלהלן הוא תמצית הדברים.

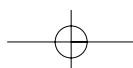
הישיבה, ואולם הרב שך לא היה רק ראש ישיבה, הוא היה לא פחות, ומבחינות מסוימות אף יותר, מנהיג דתי-פוליטי שצמח על רקע עלייתה של חברת הלומדים החרדית והפיכתה למרכיב העיקרי בחברה החרדית. לשיא כוחו הפוליטי הגיע הרב שך בשנות השמונים של המאה העשרים. יותר מכול סימל את מעמדו זה הנאום הידוע כ'נאום השפנים' שנשא בוועידה הראשונה של מפלגתו 'דגל התורה' (26.3.1990). אותו יום פנו כל העיניים בישראל ובעולם לשמוע מה יאמר הרב הישיש (הוא היה אז כבן תשעים). בעיצומו של המשבר הממשלתי, על רקע ניסיונו של שמעון פרס, מנהיג מפלגת 'העבודה', לפרק את ממשלת האחדות הלאומית ולהקים קואליציה חדשה בראשותו עם המפלגות החרדיות (אגודת ישראל, 'ש"ס' ודגל התורה), היה העולם כולו עד לאירוע פוליטי-דתי יוצא דופן. דגל התורה, המפלגה החרדית החדשה שהקים פחות משנה קודם לכן (1989) הרב שך, קיימה את ועידתה הראשונה בהיכל הספורט ביד אליהו שבתל אביב. אל האולם הענקי נדחקו ובאו אלפי בחורי ישיבות ואברכי כוללים, רבנים וראשי ישיבות. לא להאזין לדיונים רעיוניים ופוליטיים על דרכה של דגל התורה הם באו, אלא בעיקר לראות ולשמוע את דבר מנהיגם הרוחני, האיש שדעתו ביטאה בעיניהם אמת דתית מחייבת (דעת תורה), ראש הישיבה הרב שך. בעיניהם לא היה זה אירוע פוליטי, אלא טקס בעל משמעות דתית שביטא את הזדהותם ומחויבותם לדת, לערכיה ולמצוותיה. כאשר אמר הרב שך את דברו היה ברור שהמפלגות החרדיות, ובייחוד ש"ס ודגל התורה, לא יוכלו להצטרף לקואליציה של פרס. כך קבע הרב שך במידה רבה לא רק את גורלו הפוליטי של שמעון פרס, אלא גם את גורל ההסכם עם המלך חוסיין, שאולי היה משנה את ההיסטוריה של הסכסוך הישראלי-ערבי.

ההיסטוריה של הרב שך כתלמיד ישיבה יש לה חשיבות להערכת תפקודו כראש ישיבה מכאן וכמנהיג דתי-פוליטי מכאן. הרב שך נולד ככל הנראה בכ"ח בטבת תרנ"ח (22.1.1898) בעיירה קטנה (Vabalninkas) בצפון ליטא. מעט מאוד ידוע על משפחתו. בגיל צעיר מאוד, עוד לפני שהיה לבר-מצווה, עזב את בית הוריו וגלה למקום תורה, לעיר פוניבז', שם למד בישיבה קטנה כשש שנים. יציאתם של נערים, כמעט ילדים, את בית ההורים לישיבה או לבתי קרובים בעלי יכולת ומקום תעסוקה אינה צריכה להפתיע. העוני והידרדרותה של העיירה היהודית, בייחוד בליטא של אותן שנים, הניעו נערים רבים לעזוב את ביתם כדי ללמוד תורה בישיבות. בעלי בתים ונשים חסודות היו מספקים את צורכי הקיום הבסיסיים של ילדים-נערים אלה שעזבו את ביתם שלא על מנת לחזור אליו. על הוריו של הרב שך (עזריאל ובת שבע) לא ידוע כמעט דבר, וגם לא על מוריו וחבריו מאותן שנות ילדות בפוניבז'. מפוניבז' עבר שך הצעיר לישיבתו של רבי נתן צבי (הירש) פינקל ('הסבא מסלובודקה', 1849-1927) כנסת ישראל בסלובודקה (פרבר של קובנה).

מסלובודקה המשיך לנדוד ועבר לישיבת סלוצק שייסד הרב איסר זלמן מלצר (1870-1953). ככל הנראה לא היה הרב שך תלמיד מבריק, עילוי, ששמו נפוץ בעולם המצומצם הזה של ישיבות ליטא. אחת העובדות המעידות על כך היא שכאשר ביקש הרב מלצר, ראש ישיבת סלוצק, להשיא את בתו ולקבוע מי יירש אותו כראש הישיבה, הוא פנה לישיבת סלובודקה ומצא את הרב אהרן קוטלר (1892-1962), שהיה מוכר כעילוי. הרב קוטלר אכן ירש את מקומו של הרב מלצר בישיבת סלוצק כבר באמצע שנות העשרים של המאה העשרים. לאחר מלחמת העולם השנייה הקים הרב קוטלר את ישיבתו בלייקווד שבארצות הברית. ואולם אף שהרב שך לא נחשב עילוי הוא נחשב לתלמיד רציני השקוע בלימוד. שלא כרוב חבריו בישיבה, שנמשכו אחר הרוחות החדשות, הוא לא נטש את הישיבה גם כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה ובעקבותיה המהפכה והתמוטט משטר הצאר הרוסי. משום כך משך את תשומת לבו של הרב מלצר שחיפש חתן לבת אחותו הבוגרת, גיטל גלימובסקי (1893-1969), שהיתה בוגרת בכמה שנים מן הרב שך. בזכות נישואיו היה שך לחלק מ'בית המלכות' של ראש הישיבה, אבל לא מונה לאחד מראשי הישיבה. הוא נשאר בישיבה (חוץ מפרק זמן קצר ששימש ראש ישיבה חסידית קטנה). לאחר המהפכה הסובייטית גלתה הישיבה לעיירה קלצק בפולין, ושכנה שם עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. משפרצה המלחמה חיפשו ראשי הישיבות דרכים לארץ-ישראל או לארצות הברית. הרב קוטלר קיבל ויזת הגירה לארצות הברית. הרב שך ומשפחתו קיבלו רישיון עלייה (סרטיפיקט) לארץ-ישראל. קרבתו לרב מלצר, שעלה בשנות העשרים לארץ, שימש ראש ישיבת עץ חיים בירושלים והיה מקורב לרב הראשי יצחק אייזיק הרצוג (1887-1959), עזרה לקבל את רישיון העלייה. בשנת 1940 הגיע הרב שך עם משפחתו הקטנה (אשתו ושני ילדיהם, בת שלישית נפטרה עוד בפולין) לארץ-ישראל.

דווקא מאחר שלא היה אחד מראשי ישיבת סלוצק-קלצק, קנה לו הרב שך ניסיון חיים של תלמיד ישיבה, וזה הפך אותו ברבות הימים לאחד מראשי הישיבות הנערצים ביותר בעולם התורה ששוקם בישראל. הוא היטיב להכיר את בעיותיו של תלמיד הישיבה, את מצוקותיו ואת צרכיו, מעולם לא עזב את הישיבה, וגם כשהיה ראש ישיבה עדיין ראה עצמו בחזקת תלמיד. לטוב ולרע, הוא לא הכיר עולם אחר זולת הישיבה כפי שעיצבו אותה האבות המייסדים של חברת הלומדים החרדית העוברית בליטא בסוף המאה התשע-עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים. כאשר נכנס הרב שך ל'עולם הישיבות' היתה החברה החרדית, אם אפשר להשתמש במושג זה לפני שנות החמישים, נתונה במשבר סחף קשה ומאיים. רוב היהודים שנשארו נאמנים לדת ולמסורת לא למדו בישיבות, וודאי לא בישיבות הליטאיות מן הטיפוס של וואלוז'ין, ולא ספגו את תפיסת העולם ('השקפה') של

הישיבות האלו, הרואה בלימוד התורה את חזות הכול. העולם היהודי המסורתי הלך ונפרץ עקב הלחץ של המודרנה והחילון. על רקע הסחף הגובר והולך עוצבה אישיותו של הרב שך. הוא ראה בישיבה בית מקלט יחידי למיעוט ששרד שיבטיח את המשכיות הקיום היהודי. אלא שהרב שך, כרוב חבריו, לא צפה את התפתחותה של החברה החרדית כחברת לומדים דווקא בתרבות המערבית המודרנית ובמדינת ישראל הציונית.

לאחר ששימש כר"מ (=ריש מתיבתא, מורה בישיבה) בכמה ישיבות קטנות, בין השאר בישיבת היישוב החדש בתל אביב וכישיבת הדרום ברחובות, הזמין אותו בחורף תשי"ב (1951-1952) הרב יוסף כהנמן (1886-1969) לשמש ר"מ בישיבת פוניבו' בבני ברק, שנחשבה (ובמידה רבה היא נחשבת גם היום) לאחת הישיבות הגדולות החשובות בעולם היהודי. הוא עבר מהשוליים למרכז בדיוק בעת שהונחו היסודות להפיכתה של החברה החרדית לחברת לומדים. ממקומו בראש הגבעה שבה שכנה ישיבת פוניבו' יכול היה הרב שך לראות את השינוי המפתיע (לפחות מנקודת מבטו) שחל בחברה היהודית המסורתית. ספסלי הישיבות החלו להתמלא בצעירים צברים, ורבים מהם המשיכו את לימודיהם בכוללים לאחר נישואיהם. ואף על פי שהבין שחל שינוי מהותי בהתפתחותה של החברה החרדית, כשהסחף מהדת והמסורת כמעט נעצר וישיבות וכוללים חדשים נפתחו חדשים לבקרים, עולמו, כעולמו של חבריו ראשי הישיבות האחרים, שעוצב על רקע הסחף והחילון, לא השתנה. בעולם שמחוץ לישיבה ('הרחוב') הוא הוסיף לראות עולם מאיים שרק התבדלות מוחלטת ממנו בישיבה הקדושה, שבה חל איסור על השכלה כללית, יכולה להציל את היהדות.

כמה שנים אחר כך הוא נבחר לחבר מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל. בשנים האלה הגיעה מועצת לשיא כוחה והשפעתה. כמה וכמה סיבות לכך, חלקן קשורות למבנה החברה החרדית ולבעיות שניצבו בפניה וחלקן הן תוצאה של התפתחות הקומוניקציה המודרנית ושינויים גאוגרפיים. להלן אדרש בקצרה לחלק מהסיבות. לקראת ההכרזה על המדינה החליטה אגודת ישראל להצטרף לממשלה הזמנית ולמועצת המדינה. לאחר מכן השתתפה אגודת ישראל בבחירות לכנסת במסגרת 'החזית הדתית המאוחדת' (עם 'המזרחי', 'הפועל המזרחי' ו'פועלי אגודת ישראל') והצטרפה לממשלה. לא היתה זו רק סטייה בוטה מהמדיניות הקבועה של תנועה זו מעת ייסודה (1912), אלא גם עמדה המנוגדת לתפיסות יסוד דתיות-היסטוריוסופיות. תנועה דתית-פונדמנטליסטית כמו אגודת ישראל לא יכלה לעשות זאת ללא הכשר מגדולי התורה. קבוצות דתיות קיצוניות מימין לאגודת ישראל (כמו נטורי קרתא, חסידות סטמאר וכו') תקפו שוב ושוב את אגודת ישראל על שיתוף הפעולה שלה עם הממשלה הציונית החילונית, שמדיניותה בתחום

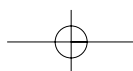

קליטת העלייה, החינוך והפרהסיה היהודית פגעה פגיעה חמורה, בעיניהן, בדת ובמסורת, והצורך בהכשר של גדולי התורה נעשה מתמיד וקבוע. כתוצאה מכך היתה מועצג"ת לגורם מכריע בקביעת המדיניות השוטפת של אגודת ישראל. חברי מועצג"ת גרו רובם ככולם בקרבה גאוגרפית (בירושלים ובבני ברק), כך שלמרות גילם הגבוה של חלק מהם אפשר היה לזמנם לפונדק אחד לעתים מזומנות. גם שירותי הטלפון אפשרו התייעצות דחופה לעתים מזומנות וקבלת החלטות ליישום מידי. יתרה מזו, הקרבה הפיזית ואמצעי הקומוניקציה אפשרו גם פיקוח יעיל כאשר סטו מהחלטות המועצה.⁵ זאת ועוד, ככל שהתפתחה חברת הלומדים החרדית, ככל שרבו הצעירים שהקימו משפחות והמשיכו ללמוד בכולל, כן גברה הזיקה האישית לגדולי התורה מעבר למחויבות לתנועה ולמפלגה. התנועה-מפלגה – אגודת ישראל – נעשתה יותר ויותר מסגרת פורמלית בלבד.

בחירתו של הרב שך למועצג"ת סימלה את הפיכתו לאישיות מרכזית בחברה החרדית. במשך השנים הלכה השפעתו וגברה, בין השאר בזכות פרסומו הגדל והולך כראש ישיבה נערץ ובזכות התמיכה שתמכו בו גדולי תורה אחרים (דוגמת הרב יעקב קנייבסקי-סטייפלר, 1899-1985), אבל גם משום שכמה מגדולי התורה (דוגמת הרב אברהם ישעיהו קרליץ, 'חזון איש', 1878-1953; הרב איסר זלמן מלצר; הרב זאב וולוולה סלובייצ'יק, 1886-1959; והרב דב בעריש וידנפלד, 1881-1965) הלכו לעולמם, והוא נשאר שריד של 'דור הנפילים' הקודם. באמצע שנות השבעים של המאה העשרים הוא מונה לאחד משני הנשיאים של המועצה. עליית הליכוד לשלטון (המהפך, מאי 1977) קירבה את אגודת ישראל מהשוליים של הפוליטיקה הישראלית אל המרכז. הגידול במספר תלמידי הישיבות והכוללים – תוצאה ישירה של הפיכתה של החברה החרדית לחברת לומדים – הצריך משאבים כספיים גדלים והולכים שהחברה החרדית בפזורה לא היה בכוחה לספקם. עוד לפני המהפך הבינו ראשי אגודת ישראל שללא השתתפות ניכרת של הממשלה בהחזקת מוסדות התורה לא יוכלו אלה להמשיך להתקיים עוד זמן רב. המהפך אינה להם את ההזדמנות לכך. בפעם הראשונה לאחר שפרשו מהממשלה ב-1953⁶ חזרה אגודת ישראל והצטרפה לקואליציה בראשותו של מנחם בגין. אלא שעכשיו היתה זו מפלגה אחרת – מפלגתם של גדולי התורה, ועוצמתם הדתית-פוליטית של אלה הגיעה לשיאה. חברת הלומדים השתלטה על אגודת ישראל וצרכיה נעשו מחויבות ראשונה של המפלגה. בד בבד שוב לא היו חברי הכנסת באי כוחם של חברי

5 הסטייה הבולטת ביותר היא של פועלי אגודת ישראל (פא"י) שהמרתה את הוראת מועצג"ת והצטרפה לקואליציה (1960), ולבסוף נעלמה מהמפה הפוליטית בישראל.

6 בגלל ביטול הזרמים בחינוך וחקיקת חוק החינוך הממלכתי.

המפלגה, אלא נציגים ישירים של אותם גדולים. הם שקבעו לא רק אם המפלגה תיכנס לקואליציה, אלא מי מהעסקנים יהיה חבר כנסת. ואולם השינויים האלה העמיקו את המשבר הפנימי בתוך אגודת ישראל, והרחיבו את הסדקים הפנימיים שבסופו של דבר יביאו לפיצולה הפוליטי של חברת הלומדים. הגדולים, הרב שך וחבריו, יהיו שחקנים ראשיים בתהליך הזה שיפורר גם את מועצג"ת עצמה. כדי להסביר את התהליך הזה עלינו לסטות מעט מהנידון ולהרחיב מעט על טיבה המורכב של הזהות החרדית.⁷ הזהות החרדית התעצבה מראשית המאה העשרים. הביטוי הפוליטי העיקרי של הזהות הזאת היה תנועת אגודת ישראל שביקשה להציג אלטרנטיבה אידאית-פוליטית לתנועה הציונית. ואולם מלכתחילה התנגשה זהות זו בזהויות האתניות-מסורתיות היהודיות שהחרדיות היתה מחויבת להן. הזהויות האלה – הקבוצות החסידיות למיניהן במזרח אירופה, מסורות החיים שהתפתחו במקומות היישוב היהודיים במזרח אירופה ובמרכזה – כל אלה עדיין היו זהויות בעלות משמעות רבה בעיני המוני יהודים שהצטרפו לתנועת אגודת ישראל, ובעת ובעונה אחת ביקשו לשמר את זהותם הייחודית. ואולם תהליכי המודרניזציה, ההגירה מהעיירה לעיר הגדולה, ממזרח אירופה למערבה, לארצות הברית, ולארץ-ישראל וכיו"ב, שהשפיעו על חייהם של המוני יהודים שביקשו להישאר נאמנים לאורח חייהם הדתי, ערערו בהכרח את הזיקה הבלתי אמצעית למסורת הפרטיקולרית של בית אבותיהם. יתרה מזו, תהליך ההגירה היה מלווה פעמים רבות ב'נישואי תערובת' של גבר ממסורת פרטיקולרית אחת לאישה ממסורת פרטיקולרית אחרת. תהליך זה קיבל ביטוי גם בגיבושים פוליטיים חרדיים חדשים, כגון פועלי אגודת ישראל (פא"י) ו'צעירי אגודת ישראל' (צא"י). אך הזהויות הפרטיקולריות לא נעלמו, גם אם נחלשו. משנות השבעים של המאה העשרים, על רקע התייצבות החיים היהודיים במערב ובארץ-ישראל, העלייה ברמת החיים והתפתחות אמצעי הקומוניקציה, הזהויות הפרטיקולריות חוזרות ומקבלות חשיבות גדלה והולכת בחייהם של היהודים החרדים. עכשיו מגובות הזהויות הפרטיקולריות ביכולת כלכלית, במוסדות חינוך ובמוסדות סוציאליים המחזקים את הזיקה של חבריהם למסורת הייחודית. לא מקרה הוא ששתי הקבוצות שנוכרו למעלה וביטאו את הזהות החרדית הכוללת נעלמו מהחברה החרדית. יתרה מזו, קונפליקטים ומחלוקות היסטוריות, שבמהלך השנים הלכו ונשכחו, התעוררו לחיים, והם מעצימים את הזהות הפרטיקולרית על חשבון הזהות החרדית הכוללת. התמסדותה של חברת הלומדים החרדית מעלה מחדש את האנטגוניזם ההרדי בין חסידים ומתנגדים – 'ישיבות ליטאיות' הנושאות את שמן

7 ראו פרידמן 1991, עמ' 143-161.

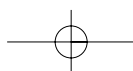

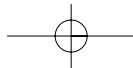

329 | הרב שך כרפוס של מנהיגות חרדית

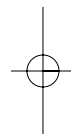
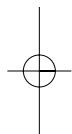
של ישיבות ליטאיות היסטוריות (מיר, סלובודקה, פוניבז', טלז וכו') מול ישיבות חסידיות הנושאות את שמן של חצרות חסידים בפולין, בגליציה ובהונגריה. נחזור עכשיו לפוליטיקה החרדית לאחר המהפך וכניסת אגודת ישראל לקואליציה של מנחם בגין. כאמור, אחת הסיבות העיקריות להצטרפותה של אגודת ישראל לקואליציה היתה הצורך הקיומי במשאבים ממשלתיים לחברת הלומדים. המשאבים האלה (שכוננו 'כספים ייחודיים') הועברו באמצעות חברי הכנסת החרדים, ואלו היו צריכים לקבוע קריטריונים לחלוקתם. ריבוי המוסדות הנזקקים והגיוון האתני-מסורתי שלהם מכאן, וזיקתם של חברי הכנסת כל אחד ל'גדול' שלו מבין חברי מועצג"ת מכאן, יצרו מתיחות פנימית שהרחיבה כאמור את הסדקים שכבר נבעו. במחלוקת הזאת מילא הרב שך תפקיד מרכזי. הוא ראה בעצמו את שליחן של הישיבות ה'ליטאיות', ממשיך דרכם של גדולי התורה ה'אמתיים', ראשי הישיבות הליטאיות הגדולות שפיתחו יחס פטרוני-מזלזל כלפי 'עולם התורה' החסידי. החסידים, בעיקר חסידי גור, שהיו הקבוצה התוקפנית ביותר בקרב חצרות החסידות, הגיבו בחריפות ובתוקפנות. המתח בתוך מועצג"ת נעשה בלתי נסבל. בסופו של דבר, באמצע שנות השמונים פרש הרב שך מדיוני מועצג"ת. עוד קודם לכן אפשר הרב שך ל'בני תורה' מזרחים שהרגישו מופלים לרעה בחלוקת המשאבים הממשלתיים להתמודד בבחירות לרשויות המקומיות ולכנסת בנפרד מאגודת ישראל (הקמת ש"ס – 1984). כמה שנים אחר כך, על רקע מתיחות גדלה והולכת עם החצרות החסידיות הגדולות, החליט להקים את רשימת דגל התורה (1989).

הנה כי כן נסגר המעגל. מועצג"ת, שהיתה מלכתחילה סמל של הזהות החרדית הכוללת המתאחדת תחת דגלם של גדולי התורה, שבשנות החמישים של המאה העשרים אפשרה לאגודת ישראל לייצג את רוב החרדים החיים במדינת ישראל הציונית ולהשתלב בחייה הפוליטיים, הפכה דווקא על רקע הפיכתה של החברה החרדית לחברת לומדים לגורם מפלג שביטא את פיצולה של החברה החרדית בין קבוצות פרטיקולריות על בסיס אתני-מסורתי. גדולי התורה היו למייצגים של הזהויות הפרטיקולריות האלה יותר מאשר גורם מאחד ומגשר. ויותר מכל אדם אחר ביטא הרב שך את ההתפתחות הזאת. עוצמה רתית-פוליטית זו, שהתבטאה בזיקה אישית של בני חברת הלומדים החרדית ה'ליטאית' אל הרב שך, קיבלה ביטוי מרשים במארכ 1990, בשיאו של המשבר הפוליטי, כאשר ביקש שמעון פרס להקים קואליציה עם המפלגות החרדיות כדי להדיח את יצחק שמיר מראשות הממשלה ('התרגיל המסריח'). בליל 26 במארכ 1990 כינס הרב שך את המוני מעריציו לאצטדיון הספורט ביד אליהו ונשא את 'נאום השפנים' שבו שלל לחלוטין ברית פוליטית עם מפלגת העבודה, ובעצם גזר את מאמציו של פרס לכישלון. זה היה

מפגן דתי-פוליטי מרשים של המנהיגות הדתית מהסוג החדש. עומד ה'גדול בתורה', בלי להיעזר בכלים פוליטיים פורמליים, ומחליט. והחלטתו נחשבת בעיני מעריציו 'דעת תורה' שאין להרהר אחריה. המפתח בחברה החרדית עבר לידי מנהיגים מסוגו של הרב שך.⁸ ברור שלמציאות דתית-פוליטית זו ישנן השלכות רבות, אבל תיאורן וניתוחן חורגים ממסגרת פרק זה.

8 ראו הורביץ 1989. הפרטים המובאים בספר זה על הרב שך הם בדרך כלל מהימנים, ואולם יש בו כמה טעויות בולטות.

